

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון רפ"ח, תשפ"ה

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

גביית שיק על ידי הוצאה לפועל

עיקרי הנושא בהלכה

א. לתפוס את שלו

תחילה נקדים כמה הקדמות מדברי רבותינו לגבי אדם שרוצה לקחת את הדין לידיים, אם בדרך של נטילת רכושו או בדרך של כפייה על מי שאוחז ברכושו או חייב לו.

בגמרא (בבא קמא כז:; נחלקו חכמינו אם רשאי אדם לעשות דין לעצמו. להלכה נפסק (חושן משפט סימן ד סעיף א) שמותר לאדם לעשות דין לעצמו כשוראה רכושו ביד אחר שגזלו, ואף מותר להשתמש בכוח אם אין דרך אחרת, ובתנאי שיכול להוכיח את בעלותו. וכל זה הוא לקחת חפץ ששייך לו, אך למשכן בעבור חוב אסור.

ב. לתפוס את שלו על ידי גויים

בדין "כל דאלים גבר", כתב המרדכי (בבא קמא פרק ט רמז קיז) שאף כאשר הדין הוא שכל החזק יותר גובר, ואם תפס אדם את הממון - הרי הוא שלו, מכל מקום אם יהודי מוסר את הממון שבמחלוקת לידי גויים שיתפסו עבורו, קונסים אותו כדין מוסר. הטעם לכך הוא שאף שאילו היה תופס בעצמו היה הדבר מועיל, נחשב הדבר למכוער למסור ממון ביד נכרי שיתקוף מחברו. וכתב עוד שיש להסתפק באופן שהגוי רק מסייע ליהודי לתפוס לעצמו, ומסקנתו שמתברר שאין לעשות זאת כלל על ידי גוי.

והנה בענייני שמיטת כספים מצאנו בגמרא (גיטין לז:; שאם הלווה בא להחזיר חוב בשביעית, צריך המלווה לומר לו שהוא משמט, שנאמר (דברים טו ב) 'וזה דבר השמיטה'. ואם הלווה אומר שאף על פי כן רוצה להחזיר - יקבל ממנו. ואמר רבה שהמלווה יכול לתלות את הלווה, ופירש רש"י (ד"ה ותלי) שהמלווה רשאי לתלותו על עץ אם גברה ידו, עד שיאמר שנותן במתנה אף על פי שמשמטו, ואין בזה משום 'לא יגוש' (שם) כיוון שאינו תובעו בבית דין אלא כופה עליו לתת במתנה.

ודן ה'תרומת הדשן' (סימן שד) האם מותר למלווה לכפות את הלווה בערכאות של גויים לפרוע חוב שעברה עליו שמיטה. הוא מביא שאף שנראה מדברי הפוסקים ורש"י (עבודה זרה ט: ד"ה האי) ששמיטת כספים נוהגת בזמן הזה, לא חששו רבנן קשישי בדורותינו להורות לנהוג שמיטת כספים. והביא מעשה באחד שטען טענת שמיטה והיה נחשב כמתמיה, וגם הוא לא טען זאת כטענה יחידה אלא היו לו גם אמתלאות אחרות.

וכן הרא"ש (כלל עז סימן ב והביאו הטור סימן סז סעיף ה) כתב שנשאל על מנהג גביית שטרות שעברה עליהם שביעית, והשיב שתמה על זה מיום בואו לארץ ספרד וצווח ככרוכיא ולית מאן דמשגח ביה, ואמרו לו שכבר נהגו כן ואי אפשר לשנות המנהג. והגם שנהגו

הוא שוב ושוב מדמיין את הגלגלים העסקיים של החנות: את ההתחייבויות לספקים שמחכים לקבל את התשלום שלהם, את המשכורות של העובדים, את הקבלות והחשבוניות שהולכות ומצטברות. עשרת אלפים שקלים אינם סכום פשוט לעסק משפחתי, במיוחד בימים של האטה כללית בשוק הרהיטים.

כשהגיע באחד הערבים לבית הכנסת השכונתי, חיכה בסבלנות עד לסיים שיעור התורה שהעביר הרב. לאחר התפילה, ניגש אליו וסיפר לו באריכות את סיפורו, כשמדי פעם קולו נסדק מדאגה אמיתית. הרב הקשיב ברוב קשב, שאל שאלות מדויקות על ניסיונות הקשר ועל תאריכים מדויקים. לאחר ששמע את כל העובדות, הסביר לדוד שיש חובה הלכתית לנסות כל דרך אפשרית לפני פנייה לערכאות, אך כשכלו כל הקיצין, וכשמדובר באדם שמתחמק מתשלום חוב, יש מקום לשקול צעדים נוספים.

בסופו של דבר, לאחר שהתייעץ גם עם עורך דין המתמחה בהוצאה לפועל, דוד חש שאין לו ברירה. הוא הגיש את המסמכים הנדרשים ופתח תיק בהוצאה לפועל. הידיעה שיש לו עילה מוצקה לתביעת החוב לא הפיגה את תחושת הכובד שליוותה אותו. ההחלטה על ההוצאה לפועל ערערה אותו מבחינה רגשית: האם הוא פוגע באדם שיתכן שנקלע באמת למצוקה כלכלית? האם ניסיונותיו הרבים אכן ממלאים את חובתו ההלכתית? אבל במקביל, העסק המשפחתי תלוי בכך, והולך וצובר הפסדים.

באחד הימים, כאשר סיים יום עבודה ארוך בחנות והתריס כבר הורד לאיטו, הטלפון צלצל ומשה היה על הקו: "דוד, זה משה. אני חייב לדבר איתך דחוף". ליבו דפק בחוזקה. זה היה מספר הטלפון שניסה להשיג אינספור פעמים. הוא חש מתח בין התקווה שהכול עוד יסתדר, לבין הכעס והשאלה "למה נעלמת ככה?" אך סיכמו לדבר בהמשך.

בימים שלאחר מכן, התברר שמשה אכן זקוק לעזרה: הוא סיפר על קשיים כלכליים שצצו לאחר שנאלץ לעזוב את מקום העבודה, על הלוואות שלקח כדי לכסות חובות. הוא ביקש מדוד שיעצור את ההליכים בהוצאה לפועל וייתן לו ארכה נוספת להסדרת התשלום. דוד חשב על כך לעומק - מצד אחד, הוא מחויב לעסק, לעובדיו ולספקים. מצד שני, הוא לא רצה לראות משפחה צעירה נהרסת ומתמוטטת כלכלית.

כעת, כשהתיק כבר פתוח בהוצאה לפועל והעיקולים הוטלו, הרגיש דוד צורך לפנות לבית הדין. הוא ביקש לברר אם דרך פעולתו עד כה הייתה נכונה, ולקבל הכוונה כיצד להתנהל בהמשך. השאלות הציפו אותו: האם עשה מספיק כדי להגיע להסדר? האם בכלל היה מותר לו לפנות להוצאה לפועל? וכיצד עליו להגיב כעת, כשמשה סוף סוף יצר קשר וטוען למצוקה כלכלית?

ין ריחות המאפה הטריים של המאפיות השכונות לבין קריאות הרוכלים המפתים אנשים להיכנס לחנויות הבדים וההלבשה, מתנוסס השלט הישן של "רהיטי כהן". השלט, עם אותיות מתכת בולטות שנאכלו מעט על ידי הזמן, מעניק תחושה סנטימנטלית של חנות משפחתית בעלת מסורת רבת שנים. בכניסה לחנות עומדות שתי כורסאות נוחות בעלות ריפוד בד קטיפה, המציגות לראווה את אופיו החמים והביתי של המקום.

החנות עצמה מחולקת לכמה אזורים: בחלק הקדמי בולטים שולחנות אוכל וכיסאות מתואמים, מאחוריהם ספות וכורסאות מפוארות, ובפינה צדדית מוסתרת - מחסנים עם מלאי רהיטים ארוזים ומוכנים לאספקה. כל בוקר, בשעה שבע וחצי בדיוק, דוד כהן פותח את דלת התריס המתכתית וחושף לעוברים ושבים את התצוגה המוקפדת שהוא יוסי - העובד הוותיק - דואגים לעצב מחדש. על פי המסורת המסורתית שהשיש אביו, דוד תמיד מקדם את הלקוחות בחיוך חם ובברכה "ברוכים הבאים". אך הבוקר, החיוך שעל פניו מהול בדאגה, כמעט כפוי. כבר חודשים שהוא מסתובב עם מועקה כבדה על הלב - אותו שיק על סך עשרת אלפים שקלים שהוחזר בלי כיסוי.

יוסי, העובד הנאמן שמלווה את החנות כבר עשרים שנה, מבחין היטב בטון המצומצם של דוד. הוא מחזיר את מחשבותיו לאותו יום בו הגיע משה לוי אל החנות. זה היה בשלהי הקיץ: החום בבני ברק כמעט היתמר מהאספלט, והלקוחות מילאו את החנות בשל מבצע מיוחד לזוגות צעירים. משה לוי נכנס בחולצה לבנה ועניבה דקה, נושא בידו תיק צד קטן, והציג את עצמו כצעיר בתחילת דרכו. אשר זה עתה רכש דירה חדשה ברמת גן. "אני רוצה להשקיע בסלון מכובד" אמר, ואור של התרגשות ניכר בעיניו. הוא שילם מקדמה של חמשת אלפים שקלים במזומן - סכום מכובד שהסיר מדוד כל חשש. עבור היתרה, חתם משה על שיק דחוי לשלושה חודשים.

כשהגיע היום לפדות את השיק, דוד ניגש לבנק בלב שקט. הוא היה מושוכנע שהכול יתנהל כשורה: הרי מדובר בלקוח צעיר, אבל נראה אמין והביא מזומן מראש. כשהפקיד הביט בו במבט מצטער והחזיר לו את השיק עם החותמת האדומה "אין כיסוי מספיק", חש דוד בתחושת כבדות ואי נוחות.

משם החלה שרשרת של ניסיונות חוזרים ונשנים להשיג את משה. שיחות הטלפון לא נענו, ההודעות הקוליות נותרו ללא מענה. דוד ניסה לברר מול השכנים בכתובת שרשם משה בטופס ההזמנה, אך התברר שטרם עברו אל הדירה שעדיין נמצאת בשפיצים. המידע שהיה בידי דוד הותיר אותו עם סימני שאלה הולכים וגדלים.

החודשים נקפו, ובלילות הארוכים התקשה דוד למצוא מרגוע. כשהוא נשכב במיטתו, במקום להירדם

לכתוב בכל השטרות שיוכל המלווה לכפות בכל הדרכים בין שהם דתיים ובין שאינם דתיים, כתב הרא"ש (כלל עז סימן ד) שהתנאי היה אינו מועיל, שהרי זה מתנה על מה שכתוב בתורה, ומכל מקום הסיק (שם) שהוא היה נוהג שמיטה ואף על פי כן לא סתר מנהגם.

והקשה התרומת הדשן, שהרי אם מותר לכפות את הלווה עד שיאמר שנותן במתנה ואין בזה משום 'לא יגוש' כשאינו כופה עליו בבית דין, הרי ערכאות של נכרים אינם נחשבים כבית דין כלל, ומדוע לא יהיה מותר לכפותו בערכאות. ותיירץ על פי דברי המרדכי בדין כל דאלים גבר, שאף שמותר לכפותו בזרוע ובגבורת יד, מכל מקום אסור לעשות זאת על ידי נכרים, כי מכוער הדבר. ולכן גם בשמיטה, אף שמותר לכפות את הלווה, אי אפשר לעשות זאת על ידי נכרים. הרמ"א (סימן ד) פסק בעניין 'עבדי איניש דינא לנפשיה', שרק הוא בעצמו רשאי לעשות כן, אך אסור לו לעשות זאת על ידי גויים. מקור דבריו מהתרומת הדשן בעניין שמיטה, שלמד זאת מדברי המרדכי בדין כל דאלים גבר, שמכוער הדבר לעשותו על ידי נכרים שיתקפו ממנו ישראל.

דין זה נאמר לגבי אחד שבא לעשות דין לעצמו על ידי נכרים, שאז יש בכך אלימות יתרה שבאים ונוטלים בכוח. אמנם כאשר יש בידו שיק לפירעון והוא מעבירו לאחר שיגבה עבורו, אין זה נחשב כעושה דין לעצמו, אלא רק שולח שליח לגבות את החוב המגיע לו על פי השיק. והוא הדין שמותר לפנות לרשות ממשלתית של הוצאה לפועל ששומרים על הסדר הציבורי שהחייבים ישלמו את החובות שלהם, כאשר ההתנהלות שלהם מתנהלת בסדר ראוי וכהוגן, ואין בזה את הכיעור שאין לערב גויים בדין ודברים שבין הישראלים. [וראה בשו"ת הרשב"א (חלק ב סימן פד) שהתיר לפנות לאנשי החצר של השר כדי לעכב אדם שלא שילם את חובו].

ועוד שהגם שערכאות של יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות בכלל ערכאות של גויים, היינו משום שאינם פוסקים על פי התורה, אך עדיין יש לחלק ולומר שאין הוא בכלל האיסור של 'מכוער הדבר לעשותו על ידי נכרים'. וכיון שכך, אין אנו נדרשים בזה לכללי הדין של 'עבדי איניש דינא לנפשיה', כי אם לאיסור פנייה לערכאות.

ג. גביית חוב ברור בערכאות

מעתה יש לדון אם בגביית שיק בהוצאה לפועל יש איסור של הליכה לערכאות, שהרי אף שאינו דן בפניהם, הם באים בכוח הערכאות לגבות. בעניין איסור ערכאות, קיימא לן (סימן כו סעיף א) שאסור לדון בפניהם אפילו בדין שדנים כדיני ישראל, וכמו שביאר רש"י (שמות פרק כא פסוק א) 'אפילו ידעת בדין אחד שהם דנין אותו כדיני ישראל, אל תביאהו בערכאות שלהם, שהמביא דיני ישראל לפני גוים מחלל את השם ומיקר שם עבודה זרה להחשיבה, שנאמר (דברים פרק לב פסוק לא) 'כי לא כצורנו צורם ואויבינו פלילים' כשאויבינו פלילים זהו עדות לעילוי יראתם.

בשו"ת פני משה (חלק ב סימן נז) נשאל בחדש ניסן שנת ה'ת"ז מהעיר בילוגראדו אודות ראובן שהיה איש ריב ומדון, שלא החשיב איש מנער ועד זקן והיו כולם שווים בעיניו כעם ככהן. אנשי המעמד הסכימו ככתב חתום שלא להיוועד עמו, ואם יבוא בעצמו למעמד שיש בו איוש בדבאמה.

ראובן בחמתו הלך לערכאות ותפסו את שמעון שהיה מקורב לאחד מאנשי המעמד, בטענה שהוא מחזיק בכתב ההסכמה. שמעון טען שאינו יודע מההסכמה והציע לדון בדיני ישראל, והעמיד עדים על כך. למרות אזוהרות הנוכחים, ראובן התעקש על הערכאות, והשוטרם הכו ופצעו את שמעון עד שהביאוהו לבית הערכאות.

הפני משה מצייק, כי אף שראובן היה באותה עת בקושתא והרבה עליו רעים שימנע מלהשיב ולעסוק

בנידון, בכל אופן הוא לא נמנע מלכתוב תשובה למהר"ר יעקב הכהן שהפציר בו להשיב כדת של תורה. הוא דן שאם שמעון הפסיד ממון, פשיטא שראובן חייב לשלם כדין מסור, במיוחד ששמעון צדק בדיו, בין אם לא ידע מההסכמה ובין אם היה מהחתומים, שכן לקהל יש כוח לקנוס ולהעניש. וכתב שראובן זה התעבר לעשות הרע בעיני ה' להוליך את שמעון בערכאות, ואם כן פשיטא טובא שאם הפסיד שמעון לראובן איוה ממון, שהוא מחויב לשלם מדין מסור.

ובתוך דבריו (ד"ה אברא ההיא הרהיב הרשב"ש) העלה שהיה קרוב לומר שכשהדין עם התובע שישלם את חובו, אין איסור 'לפניהם ולא לפני גויים'. שאיסור זה הוא דווקא כשיש צורך במשפט, כגון במחלוקת על מציאה מי זכה או בהכחשה על נאמנות וחזקה, שמאחר שנצרכים לדון בדבר, הרי אסור לדון בערכאות. אבל כשהחוב ברור ללא שום הכחשה ורק החייב מסרב לפרוע, אולי אין איסור להוליכו לכפותו על הפירעון. ובוה מצא קצת לימוד זכות למעשים שבכל יום שהולכים לערכאות ואין מוחה.

אמנם כתב שדעת רוב גדולי האחרונים נראית שאין לחלק בזה ויש לאסור בכל גוונא, ועל כן יש להחמיר גם בזה.

וכתב שכן מצאנו להמב"ט (חלק ב סימן יג) שנשאל מה"ר קלונימוס מחשובי עיר אחת באיטליה על מנחם קרמי שמסר אותו בידי נכרי על ידי בנו, על מס שעדיין לא התחייב בו. המסירה עשתה באופן שבנו של מנחם ציווה לנער המושל לתפסו ולהעבירו בשכונת היהודים לביישו, למרות בקשת נכבדים שהציעו ערבות. רק לאחר שהסבירו למושל, שוחרר בערבות.

המב"ט השיב שהעושה כן לא טוב עשה וחייב נידוי, שכן אפילו היה חייב לו סך ידוע, אסור לפנות לערכאות בלי התראה לראות אם יציית לדין. בכך עבר על 'לפניהם ולא לפני גויים', שנמצא מייקר שם הגויים ופורץ גדר התורה, וגם הוא כמסר חברו לגויים. וחייב גם על הבושת שגרם בהעברתו תפוס ברחוב, אף שנעשה על ידי נכרי, וחייב הלה נידוי עד שיפייסו. מבואר מדבריו שאף בחוב ידוע אסור לפנות לערכאות, ועבר על 'לפניהם ולא לפני גויים'.

והביא ראייה מתשובת מהר"ם מרוטנבורג (מרדכי בבא קמא קצה), שם מבואר שאפילו לא דן בפניהם, ורק ביקש לאכוף על ידם לעשות דין בבית דין ישראל גם כן צריך רשות ב"ד, והוא הדין שאפילו אינו דן בפניהם רק מנכש לאכוף אצלם חוב מבורר, אסור עד שייטול רשות ב"ד.

היינו לפי שהאיסור לדון בערכאות של גויים אינו רק מצד ביטול דין תורה, אלא שבעצם זה שהגויים שולטים על ישראל לשופטם ולנהל ענייניהם יש חילול ה', וזה עיקר משמעות הפסוק (דברים לב לא) 'כי לא כצורנו צורם ואויבינו פלילים', שממנו לומדים את האיסור לדון בערכאות של גויים.

לפי זה, גם בנידון דידן, כשבידו שיק שהוא כסך ידוע, נאחר שדעת המב"ט והפוסקים לאסור תביעה בערכאות בלא רשות בית דין.

והנה המהרש"ם (חלק ג סימן סה) נשאל מהרב הגדול רבי יחיאל לעהרר מבאבוב על ראובן שחייב לשמעון סכום גדול בשיק שטרם הגיע זמן פרעונו. מאחר שראובן היה חתום עם לוי על שיקים רבים, ולוי ראה שלא יוכל לשלם את חלקו לנושים והחובות כולם יפלו על ראובן לבדו שלא יוכל גם הוא לעמוד בתשלום החובות, יעץ לוי לשמעון להחליף את השיק שיש לו על ראובן לשיק עם זמן פרעון קצר ולתבוע מיד בערכאות.

שמעון עשה כן וגבה חובו, ועתה תובע גם הוצאות הגבייה, כיוון שראובן נתן לו רשות לתבוע בערכאות. וראובן טען שהיה משיב אבידה לשמעון, שאחרת היו נושים קודמים גובים הכל.

המהרש"ם כתב שמה שנתן ראובן שיקים חדשים לגבייה בערכאות אינו מועיל, אף בהתנה במפורש. ואף שבעל דעת קדושים התיר לתבוע שיקים שאין עליהם טענה בערכאות בלא רשות בית דין, כאן שהיה חייב לאחרים, בית דין היו מחלקים לכולם בשווה כדקיימא לן (סימן קד סעיף ב"ש"ק יד). ולכן מה שציווה לתבוע בערמה בשיקים חדשים היה שלא כדן, ואין לשלם ההוצאות.

אך סיים שאם לא היה חייב לאחרים, ובהגיע זמן הפירעון לא רצה לשלם בלא הכחשה ותבעו בערכאות, חייב לשלם ההוצאות על הערכאות אף בלא רשות בית דין, וכל שכן שאין לחייב התובע בהוצאות שגרם לנתבע. ומבואר מדבריו שבשיק שאין עליו טענות, מותר לתבוע מיד בהוצאה לפועל בלא רשות בית דין, ולכאורה הוא שלא כמבואר בשו"ת המב"ט (שם) ופסקו בשו"ת פני משה (שם).

עוד מצינו שנשאל המהרש"ם (חלק א סימן פט) מהרבנים יחיאל איכל הכהן ונחמיה אריה מעיר ישן, אודות ראובן שתבע את שמעון בערכאות, ולאחר מאבק ארוך ושבויה זכה. הלך ראובן ומכר בית במכירה פומבית עם בעלי חוב אחרים, ועתה תובע שמעון את ראובן לדין תורה. ראובן טען שאם רצונו היה בדין תורה ולא בדין הערכאות היה לו לתבוע מיד בדין תורה ולא לגרום לו הוצאות רבות והשבעה בערכאות, ולכן אינו מחויב כעת לדון עמו בדין תורה. הרבנים השואלים הביאו ששמעון בשם הישועות יעקב, שבנוגע לשיק כיון שהשיק ניתן מראש על דעת לדון בדיניהם, הוא מפסיד רק את ההוצאה הראשונה של הדין בערכאות, ואם הנתבע לא מוחה בידו לדון בדין תורה, את כל הוצאות הגבייה חייב הנתבע לשלם. ותמזהו עליו שהרי אפילו התנה במפורש לדון בערכאות לא מועיל.

המהרש"ם השיב שמצא בכתבי האבד"ק ביטשאטש (בעל הדעת קדושים) שכשהנתבע מודה ואין התדיינות, אין צריך רשות בית דין בזמננו שאין כוחם יפה לכפות על הגביה, ורק ממידת חסידות להודיעם. וכתב שהוא נוהג כשוראה שהנתבע מודה אך משתמט, והתובע תבע בערכאות בכוח השיק, עושה פשרה להחזיר הוצאות לפי ראות עיניו. והעלה שאף שאין ראייה בדברי הפוסקים היתר כהדעת קדושים, מאחר שבעונותינו נחשב כהיתר והמציאות היא שאין בית דין נותנים כתבי סירוב על מי שאינו נשמע לשלם כהוראת בית דין, כדאי הוא הגאון הקדוש מבוטשאטש לסמוך עליו. והביא סמך מהכנסת הגדולה (הגהות טור סימן כו אות יד) בשם רש"י (חלק א סימן קצב) [רד] שאם כבר חייבו בית דין ואינו משלם, יכול לתבוע בערכאות להציל שלו בלא רשות, והודאת בעל דין אינה גרועה מחיוב על פי בית דין.

ואכן הגאון מבוטשאטש בספרו כסף הקדשים (ח"מ סימן כו לסעיף ב) פסק כן בהדיא, וגם בעצמו תלה דבריו בדברי כנסת הגדולה בשם הרש"י.

באמרי בינה (דיינים סימן כז) הביא שמהריק"ש (ערך לחם סימן כו) נחלק על מהרש"ך ותמהו על דבריו שלא נתבאר טעמו מדוע מותר לרדת בערכאות בלי רשות בית דין. וכתב לבאר, דכיון שכל פסק הערכאות הוא שיש לקיים דין תורה, אזרבה מייקרים בזה דין ישראל.

המשך הדין והיוצא להלכה נביא בע"ה ובס"ד בשבוע הבא.

